

YASSAVIYLIK AN'ANASINING XV-XVI ASRDAGI
VAKILLARI
ПРОДОЛЖАТЕЛИ ЯСАВИЙСКОЙ ТРАДИЦИИ В XV–
XVI BEKAX
CONTINUATORS OF THE YASAWIYYA TRADITION IN
THE 15TH–16TH CENTURIES

RAJAVALIYEV BOBURJON DILSHODJON O'G'LI

FDU, tayanch doktoranti, +998911088119;

boburjonrajavaliyev1011@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XV–XVI asrlarda Yassaviylik tariqatining rivojlanishi va uning asosiy davomchilari faoliyati ilmiy tahlil qilinadi. Mazkur davr Yassaviy an'anasining kuchayishi, tasavvufiy hayot va ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarga ta'sirining ortishi bilan ajralib turadi. Tadqiqot davomida tariqatning yirik vakillari, jumladan, Iqoniy, O'zgandiy va Xudoydod kabi mashhur Yassaviy izdoshlari hayoti va ularning ma'rifiy-merosiy faoliyati yoritiladi. Shuningdek, ushbu shaxslarning o'sha davr madaniy-ma'naviy muhitidagi o'rni, Yassaviy ta'limotini davom ettirish va kengaytirishdagi hissasi ilmiy manbalar asosida tahlil etiladi. Maqola Yassaviylik tariqatining o'rta asrlardagi taraqqiyotini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Yassaviylik, tariqat, XV–XVI asrlar, Iqoniy, O'zgandiy, Xudoydod, tasavvuf, ma'naviy meros, Yassaviy an'anasi, davomchilar.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ развития яссавийского тариката в XV–XVI веках и деятельности его

основных продолжателей. Указанный период характеризуется укреплением яссавийской традиции, а также усилением её влияния на суфийскую жизнь и социально-духовные процессы. В ходе исследования освещаются жизнь и просветительская деятельность таких известных последователей яссавийской школы, как Иконий, Узгандий и Худайдад. Кроме того, рассматривается их роль в культурно-духовной среде того времени, вклад в сохранение и расширение учения Ахмада Яссавий на основе исторических и письменных источников. Статья способствует более глубокому пониманию развития яссавийского тариката в позднем Средневековье.

Ключевые слова: Яссавий, тарикат, XV–XVI века, Иконий, Узгандий, Худайдад, суфизм, духовное наследие, ясауийская традиция, последователи.

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the development of the Yasawiyya Sufi order in the 15th–16th centuries and the activities of its key continuators. This period is characterized by the strengthening of the Yasawiyya tradition and its increasing influence on spiritual life and socio-cultural processes. The study highlights the lives and intellectual contributions of prominent Yasawiyya followers such as Ikoniyy, Ozgandiy, and Khudoydod. Furthermore, their role within the cultural and spiritual context of the era, as well as their contributions to preserving and expanding the teachings of Ahmad Yasawi, are examined on the basis of historical and written sources. The article offers deeper insight into the evolution of the Yasawiyya order during the late medieval period.

Keywords: *Yasawiyya, Sufi order, 15th–16th centuries, Ikoni, Ozgandiy, Khudoydod, Sufism, spiritual heritage, Yasawiyya tradition, continuators.*

XV-XVI asrlar o'zbek adabiyotidagi muhim bosqich bo'lib, bu davrda o'zbek xalqining boy ma'naviy va adabiy merosi shakllandi. Bu davr Temuriylar hukmronligi va keyinchalik Shayboniylar davlati bilan bog'liq bo'lib, adabiyotda Alisher Navoiy kabi ulug' shaxslarning faoliyati bilan ham ajralib turadi. O'zbek adabiyoti bu davrda nafaqat o'zbek xalqining milliy ma'naviyatiga, balki butun turkiy dunyoning adabiy rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

XV-XVI asrlarda ijod qilgan yassaviy izdoshlari haqida bir qancha manbalar ma'lumot beradi. Xususan, "Samarat ul-mashoyix" asari Sayyid Zinda Ali Mufti Xoja Mir al-Husayniy Buxoriy qalamiga mansub bo'lib, hijriy 1091 (milodiy 1680) yili fors tilida yozilgan. Muallifning o'zi tarafidan hijriy 1101 (milodiy 1690) yil ko'chirilgan qo'lyozma nusxasi bizgacha yetib kelgan. "Samarat ul-mashoyix" nafaqat Yassaviy izdoshlari, balki O'rta Osiyo tasavvuf adabiyoti tarixini o'rganishda ham muhim manbalardan biri sanaladi. Kitobda Kubraviya, Yassaviya va Naqshbandiya tariqatlari silsilasidagi shayx va pirlar haqida ma'lumotlar berilgan. Jumladan, Jahriya – Yassaviya tariqati silsilasini tashkil etgan 32 mashoyix nomi keltirilgan.

Xoja Ahmad Yassaviy izdoshlari hayoti va faoliyati yoritilgan manbalardan biri "Lamahot min nafahot al-quds" asaridir. Asar Olim shayx tomonidan milodiy 1590-yillarda yozilgan bo'lib, juda mashhur bo'lganligidan qo'lyozma va toshbosma nusxalari bizgacha yetib kelgan.

Faxruddin Ali Safiyning (1463-1503) mashhur shayx Xoja Axror Valiyning hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan "Rashahotu aynil-hayot" asarida ham Xoja Ahmad Yassaviy va uning izdoshlari bilan bog'liq ma'lumotlar, diqqatga molik voqealar aks etgan. "Rashahot" kitobi Xoja Axror Valiyning hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan bo'lsa-da, unda boshqa shayxlarning ham tarjimai hollari berilgan. Buning sababini muallif quyidagicha tushuntiradi:

"Rashahot" asarida zikr qilingan mashhur hikmatnavis, yassaviy izdoshlaridan biri Kamol Shayx Iqoniyydir. Asarda Kamol Shayx haqida quyidagicha fikr yuritilgan. "Kamol Shayx Mavdud Shayxning as'hobi kiborlaridan erdi. Shosh viloyatinda maqom tutibdirilar. Hazrati eshon (Ubaydulloh Ahror) oydilarkim: Kamol Shayx muridi Mavdud shayx erdiva Xodim Shayxning birodari tariqati erdi. Vaqtekim, bizlar Xuroson safaridan muroajat qildik, va Toshkandda iqomat etduk, ul bizlarning suhbatimizga ko'b kelur erdi". Bundan tashqari "Rashahot"da kamol Shayxning "zikri arra" hosidasi haqida ham hikoya qilinadi. "Bir kuni Kamol Shayx hazrati eshon (Ubaydulloh Ahror) ning yonlarig'a kelib erdi, Hazrati Eshon: "Bizning uchun zikri arra ayting", – dedilar. "Zikri arra" turk mashoyixlari silsilasida mavjud zikr bo'lib, zikr aytish vaqtida arra tovushiga o'xshash ovoz zokirning tomog'idan chiqadi. Hazrati Shayx Kamol tamomiy quvvat bilan yetti-sakkiz marotaba zikr aytdilar. Hazrati Eshon aytdilarki, zikrni to'xtating, arshdan farshgacha yondi. Aytdilarki, agar mana shunday tariqni biror munkir inkor qilsa, biz unga shunday deymiz deb quyidagi baytni o'qidilar:

Murg'oni chaman ba har sabohe,
Xonand to'ro ba istilohe
(Chaman qushlari har kuni tongda
Seni har xil ism bilan chaqiradilar)[1; 33]

“Samaratul-mashoyix”da yana bir mahhur hikmatnavis ijodkor Shams O‘zgandiy haqida ham qimmatli fikrlar uchraydi. Asarda Shams O‘zgandiy yuqorida keltirilgan Sayyid Ahmadning muridi ekanligi ta’kidlanadi. Abdurauf Fitrat ham o‘z maqolasida Shams O‘zgandiy haqida alohida to‘xtalib, “Samaratul-mashoyix”dagi ba’zi fikrlarni keltiradi: “Asli O‘zganndan, rasmiy tahsilni Hirotda bitirgan. Undan qaytib, Samarqandda Sayyid Ahmad Shayxga murid bo‘lgan. Keyin yana O‘zgandga borib, dehqonchilik bilan mashg‘ul bo‘lgan. Piri Sayyid Ahmad vafot etganidan keyin uning o‘rnini olg‘an bo‘lsa kerak.” Fitratning bunday xulosaga kelishini o‘ziga xos sababi bor. Buni u quyidagicha izohlaydi: “vafoti Samarqandda bo‘lib, piri Sayyid Ahmadning yonig‘a ko‘milgan”.

“Samaratul-mashoyix”da Shams O‘zgandiyning hikmat aytganligi haqida fikr yuritilib, bu hikmatdan bir misra namuna ham keltirilgan. “Qutbi jahon Sayyid Ahmad, yo shayxim madad”. O‘zgandiyning hikmatlari orasida shu hikmat ham mavjud bo‘lib, uning 9-bayti quyidagicha ifodalangan:

Shayxing kim debon onda, kelsa qulog‘imga sado,

Qutbi jahon Sayyid Ahmad, yo shayxim madad [3; 43]

Shams O‘zgandiy haqida “Samaratul-mashoyix”da keltirilgan ma’lumotlar “Lamaxot” asarida ham keltirilgan bo‘lib, faqat yuqorida berilgan turkiy misra bu asarda uchramaydi. “Samaratul-mashoyix”, “Lamaxot” asarlarida va Fitratning maqolasida Shams O‘zgandiy Sayyid Ahmadning muridi ekanligi, pirining qabri yoniga dafn etilganligi, qabri tabarruk sanalib, ziyorat qilinishi aytilgan. Bundan tashqari, yuqoridagi manbalarda Shams O‘zgandiy O‘zgandda dehqonchilik bilan ham shug‘ullanganligi qayd etilgan.

Yassaviylik tariqatining XV–XVI asrlardagi rivoji, xususan, Iqoniy, O‘zgandiy, Xudoydod kabi yirik izdoshlari faoliyati Yassaviy an’anasining

mustahkamlanishida va uning keyingi avlodlarga uzviy o'tishida muhim o'rin tutgan. Ularning ma'naviy-ma'rifiy faoliyati Yassaviylikni nafaqat diniy-tasavvufiy maktab sifatida, balki keng ijtimoiy qatlamlarga ta'sir ko'rsatgan madaniy-ruhiy hodisa sifatida shakllanishiga xizmat qilgan.

Ushbu izdoshlarning ijodiy merosi Yassaviy ta'limotining mazmungan boyishiga, hikmat va irfon an'alarining yangi avlodlar tomonidan qabul qilinishiga, tasavvufiy tafakkurning yanada takomillashishiga turtki bo'lgan. XV–XVI asr Yassaviylik maktabi tariqatning tarixiy taraqqiyotidagi muhim bosqich bo'lib, ushbu davrda Yassaviylikning ijtimoiy nufuzi yanada ortgan, uning g'oyalari xalq orasida keng tarqalgan.

Bugungi kunda ham Yassaviy merosining dolzarbligi saqlanib qolmoqda. Uning axloqiy, ma'naviy va falsafiy qarashlari jamiyatning ma'naviy barkamolligini ta'minlashda, yosh avlodni tarbiyalashda, diniy-ma'rifiy ongni shakllantirishda, xalqaro ilmiy hamkorlikni yo'lga qo'yishda o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Yassaviylikning insonparvarlik, mehr-shafqat, bag'rikenglik, ruhiy poklanish kabi g'oyalari zamonaviy jamiyatning barqaror ma'naviy taraqqiyoti uchun ham muhim omil bo'lib qolmoqda.

Shu bois, Yassaviylik tariqatini, uning tarixiy bosqichlarini, izdoshlari faoliyatini chuqur ilmiy o'rganish va mazkur merosni zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarga tatbiq etish bugungi ilmiy jamoatchilik oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur tadqiqot natijalari Yassaviylik tariqatining tarixiy o'rnini yanada aniqroq belgilashga, uning ma'naviy merosini zamonaviy kontekstda qadrlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Рашахоту айнил-хаёт. – Тошкент: Абу Али ибн Сино, 2004. 140 bet

FRONTIERS OF KNOWLEDGE AND INTERDISCIPLINARY DISCOVERY
international scientific conference

2. Абдурауф Фитрат. Яссавий мактаби шоирлари тўғрисида текширишлар // «Маориф ва ўқитувчи». – Тошкент, 1928. №5-6.
3. I. Mannopov O‘zbek mumtoz adabiytida hikmatnavislik an’anasi va tadriji: fil.fan.nom.diss... – Farg‘ona. 2019 –B 125
4. O‘zbek adabiyoti tarixi. 5 tomlik. III tom. 42-bet
5. N. Hasan Yassaviylikka doir manbalar va “Devoni hikmat”. Fil. Fan dok. Diss. Toshkent. -2017 –B 266
6. Самаратул-машойих” ва “Ламоҳот”